

Podejście umiarkowane w sporze o możliwość i użyteczność moralną kodyfikacji norm etycznych

Autor: Andrzej Klimczuk

Artykuł opublikowany w „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2014, vol. 17, nr 1, s. 47-59

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Stable URL: http://www.annaesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2014/2014_1_klimczuk_47_59.pdf

Moderate Position in the Debate on the Moral Possibility and Usefulness of Ethical Standards Codification

Author: Andrzej Klimczuk

Source: 'Annales. Ethics in Economic Life' 2014, vol. 17, no. 1, pp. 47-59

Published by Lodz University Press

Stable URL: http://www.annaesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2014/2014_1_klimczuk_47_59.pdf

Andrzej Klimczuk

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

email: aklimczuk@gazeta.pl

Podejście umiarkowane w sporze o możliwość i użyteczność moralną kodyfikacji norm etycznych

Moderate Position in the Debate on the Moral Possibility and Usefulness of Ethical Standards Codification

The popularisation of code elaboration addressed to various social groups is one of the features of the modern world. However, among researchers of this phenomenon a full consensus on the moral validity and usefulness of this activity does not exist. The article closely reviews the literature with regard to the reasons for the creation of a moderate position on the codification of ethical standards. The essay brings closer the main concepts of ethical codes and positions for their adoption and rejection. Attention is paid to ways of increasing the effectiveness of codes and the ethical decision-making procedure in a manner that undermines supporters and opponents of codification approaches.

Keywords: professional ethics, codification, social responsibility, regulation of behaviour, standardization, situationism

JEL Classification: M14

1. Wprowadzenie

Kwestia kodyfikacji norm etycznych postrzegana jest w literaturze przedmiotu głównie w dwóch ujęciach. Z jednej strony postuluje się całkowite uznanie dla zasadności kodyfikacji norm etycznych. Z drugiej natomiast zaprzecza się jej przesłankom i wskazuje na jej ograniczenia i wypaczenia. Dotychczas badacze nie wypracowali stanowiska umożliwiającego zakończenie sporu. Celem niniej-

szego opracowania jest przybliżenie perspektywy ukazującej umiarkowane stanowisko za kodyfikacją norm etycznych, które umożliwiłoby pogodzenie racji obu stron. W pierwszej kolejności przybliżone zostaną podstawowe kwestie dotyczące ustanawiania, wdrażania oraz nadzorowania zbiorów czy systemów norm i reguł etyk zawodowych. Po wskazaniu podstawowych pojęć i stanowisk etycznych podjęta zostanie dyskusja nad możliwością skonstruowania stanowiska umiarkowanego, wykorzystującego argumenty zwolenników i przeciwników kodyfikacji.

2. Pojęcie kodeksu etycznego i jego przemiany

Punktem wyjścia będzie omówienie podstawowych definicji związanych z kodyfikacją norm, wybranych stanowisk etycznych oraz ich przemian wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym. Kodeks etyczny według L. Zdybela to: „niesprzeczny układ (system) norm regulujący sferę moralną i wyznaczający stosunek jednostki do innych osób, do grupy, do samej siebie oraz, w przypadku kodeksu religijno-etycznego (np. dekalog) przede wszystkim do Boga”¹. Podobnie według E. Grendeckiej kodeks etyczny to system „norm regulujący sferę moralnego życia człowieka”². Badacze ci wskazują, że kodeksy występują w formie pisanej lub przekazu ustnego, przy czym moc obowiązująca jest podobna lub taka sama. Kodeksy mogą obejmować duże grupy np. wyznawców określonej religii oraz małe np. zawodowe. Wyróżnia się kodeksy: etyki społecznej, honorowe i etyki zawodowej, m.in. lekarskiej, dziennikarskiej, etyki w życiu gospodarczym oraz polityków i naukowców³.

W literaturze przedmiotu obecne są przynajmniej trzy podejścia do formalizacji zasad etycznych: (1) etyka cnót i wzorów, (2) kodeksualizm – etyka kodeksów lub reguł oraz (3) sytuacjonizm. W pierwszym przypadku jest to etyka propagująca „zestaw pożądaných cnót oraz wzorów osobowych godnych naśladowania, będących ucieleśnieniem tych cnót”⁴. Podejście to, podobnie jak kodeksualizm, podkreśla normy i zasady, ale o mniejszym poziomie formalizacji, czyli instytucjonalizacji moralności np. poprzez składanie przysięgi i ślubowania, przy jednoczesnym milczącym przyjmowaniu obowiązujących w danej grupie zasad niepisanych⁵. Kodeksualizm jest zaś raczej związany ze spisaniem wymogów moralnych, przy czym nie ma zazwyczaj charakteru obowiązku np. prawnego. W przypadku niektórych zawodów istnieje społeczne oczekiwanie stworzenia kodeksów

¹ L. Zdybel, *Kodeks etyczny*, [w:] *Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynak, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1999, s. 131.

² E. Grendeka, *Kodeks etyczny*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, tom 5, red. S. Bafia, A. Maryniarczyk, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2004, s. 680-681.

³ *Ibidem*, s. 681-685.

⁴ L. Zdybel, *Etyka cnót i wzorów osobowych*, [w:] *Mały słownik etyczny*, *op. cit.*, s. 74.

⁵ B. Pogonowska, *Instytucjonalizacja etyki zawodowej*, [w:] *Praca w perspektywie humanistycznej*, red. J. Sikora, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2009, s. 153.

celem dążenia do wyeliminowania nieprawidłowości występujących w danej grupie zawodowej⁶.

Etyka sytuacyjna polega zaś na rezygnacji z formułowania ogólnych reguł postępowania – stąd też określana jest, jako „etyka bez kodeksu”. Pogląd ten podważa potrzebę odgórnego wskazywania ludziom dokładnych zasad zachowania i ich upowszechniania. Zaleca się tu by przy „podejmowaniu decyzji moralnych opierać się na rozumie, faktach i sumieniu, gdyż każda praktyczna sytuacja jest inna i ze względu na jej niepowtarzalność normy kodeksowe okazują się zbędne, czasem nawet mogą zwalniać od moralnej odpowiedzialności”⁷. Zdarzenia w jakich uczestniczą np. przedstawiciele danego zawodu, poza pewną powtarzalnością, cechują się różnorodnością, której nie da się oddać w spisanych kodeksach⁸. Wyjątkowość poszczególnych zdarzeń sprawia, iż decyzje etyczne wymagają indywidualnego rozpoznania. Według sytuacjonizmu moralna powinność wynika z intuicji, zmysłu moralnego, sympatii, sumienia itp., bądź z bardzo ogólnie sformułowanej zasady, jak np. utylitaryzm czynów, anomizm⁹.

Wymagające szerszego opisu stanowisko etyczne to kodeksualizm. Jego zwolennicy uznają, iż systemy etyczne powinny być formułowane i wykorzystywane jako kodeksy. Skrajne podejście popiera kodeksy tradycyjne, arbitralnie narzucane w danej grupie, o charakterze kazuistycznym – jednoznacznie i niezawodnie rozstrzygające sporne kwestie¹⁰. Zwolennicy kodeksualizmu umiarkowanego zakładają zaś, że kodeksy powinny być bardziej otwarte, stale aktualizowane by uwzględniać przemiany w świecie wartości. W ten sposób mają służyć głównie rozwiązywaniu sytuacji typowych¹¹.

W niniejszym opracowaniu uwzględnione zostaną w szczególności zagadnienia etyki zawodowej (określanej też jako deontologia) oraz kodeksów etyki zawodowej (deontologicznych)¹². Istotne z tej perspektywy są działania dotyczące nie tyle wartości, co obowiązków bądź słuszności działań wobec nakazów i zakazów autorytetu zewnętrznego (np. Bóg, monarcha, wybitna jednostka, zbiorowość – klasa lub grupa społeczna) lub wewnętrznego (np. nieprzymuszona wola podmiotu, zmysł moralnym, rozum praktyczny)¹³. Istnieje wiele sposobów definiowania etyki zawodowej. W tym miejscu należy zwrócić jedynie uwagę, iż może być ona rozumiana wąsko i szeroko. W pierwszym podejściu jest to zespół specjalnych norm i zobowiązań wymaganych od osób pełniących określone funkcje

⁶ S. Konstańczak, *Odkryć sens życia w swej pracy. Wokół problemów etyki zawodowej*, IF WSP, Słupsk 2000, s. 70.

⁷ E. Klimowicz, *Sytuacjonizm*, [w:] *Mały słownik etyczny*, op. cit., s. 257-258.

⁸ E. Grendeczka, op. cit., s. 685.

⁹ L. Zdybel, *Sytuacjonizm*, [w:] *Mała encyklopedia filozofii. Pojęcia, problemy, kierunki, szkoły*, red. S. Jedynak, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Lublin 2002, s. 454-455.

¹⁰ L. Zdybel, *Kodeksualizm*, [w:] *Mały słownik etyczny*, op. cit., s. 132.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Zob. L. Zdybel, *Etyka zawodowa*, [w:] *Mała encyklopedia filozofii...*, op. cit., s. 145; Idem, *Etyka deontologiczna*, [w:] *Mała encyklopedia filozofii...*, op. cit., s. 139; E. Klimowicz, *Deontologia*, [w:] *Mały słownik etyczny*, op. cit., s. 51-52.

¹³ J. Dębowski, *Deontologizm*, [w:] *Mały słownik etyczny*, op. cit., s. 52.

zawodowe, treść zawarta w kodeksach poszczególnych zawodów¹⁴. Przy czym wskazówki te są wyraźnie odróżnione od moralności zawodowej – rzeczywistego postępowania członków danego zawodu i ich przekonań¹⁵. Szerokie podejście dotyczy zaś rekomendowanych zasad zachowania, przekonań moralnych przedstawicieli danego zawodu oraz ocen etycznych ich zachowań¹⁶. Obejmuje też w odniesieniu do danego zawodu: jego metaetykę (uzasadnienie szczególności i wymogów), etologię (rolę społeczną przedstawicieli) oraz etykę normatywną (kodeksy, przysięgi, ślubowania i zobowiązania)¹⁷.

W literaturze przedmiotu zakłada się, że etyka zawodowa odnosi się głównie do zawodów legalnych, czyli społecznie wartościowanych pozytywnie¹⁸ oraz że kodeksy etyczne znajdują zastosowanie w szczególności w zawodach dotyczących odpowiedzialności wobec drugiego człowieka i dobra wspólnego¹⁹. Według B. Pogonowskiej etyka zawodowa jest dziedziną etyki gospodarczej, która dotyczy refleksji nad układem moralności praktykowanej przez przedstawicieli określonych zawodów bądź profesji związanych ze sferą gospodarowania – bezpośrednio (bankowiec, agent ubezpieczeniowy, makler, biegły rewident, pracownik agencji reklamowej, doradca podatkowy itp.) lub pośrednio (pracownik *public relations*, dziennikarz), bądź w ogóle niezwiązanych z tą sferą (nauczyciel, zawody prawnicze, lekarz, policjant, żołnierz)²⁰. Można zaryzykować twierdzenie, iż w literaturze przedmiotu zwraca się uwagę głównie na tę ostatnią grupę zawodów. Jak twierdzi E. Klimowicz kodeksy cechują zawody związane z wartościami szczególnie cenionymi²¹. Są to: zdrowie i życie człowieka (etyka lekarska), wolność (etyka adwokata, sędziego), kształtowanie osobowości (etyka nauczyciela). Ewentualnie są to zawody wymagające posiadania nie tylko wiedzy i umiejętności technicznych, ale też kwalifikacji etycznych (np. uczciwość sprzedawcy, solidność rzemieślnika). L. Zdybel zwraca uwagę na potrzebę kodeksów, gdy zawody reprezentują wartości: mienie (pracownik administracji), prawda (nauczyciel), wiedza (inżynier), odwaga (służby mundurowe), bezstronność (prawnik)²².

Według E. Grendeckiej wprowadzanie kodeksów etycznych „nie oznacza tworzenia »nowej moralności« dla poszczególnych zawodów”, lecz uszczegółowienie cech moralności obejmującej przedstawicieli danego kręgu kulturowego²³. Kodeksy zawodowe powinny być budowane w oparciu o następujące zasady: słabości natury człowieka w dążeniu do dobra; potrzeby konkretyzacji moralnych powinności działań; odwołania do ogólnych zasad moralnych wspólnych wszyst-

¹⁴ M. Sulek, J. Świniarski, *Etyka jako filozofia dobrego działania zawodowego*, Bellona, Warszawa 2001, s. 63.

¹⁵ I. Bogucka, T. Pietrzykowski, *Etyka w administracji publicznej*, LexisNexis Polska, Warszawa 2009, s. 94.

¹⁶ *Ibidem*, s. 93.

¹⁷ M. Sulek, J. Świniarski, *op. cit.*, s. 64.

¹⁸ L. Zdybel, *Etyka zawodowa, op. cit.*, s. 145.

¹⁹ E. Grendecka, *op. cit.*, s. 682.

²⁰ B. Pogonowska, *Dziedziny refleksji etycznej nad gospodarowaniem*, [w:] *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, red. B. Pogonowska, PWE, Warszawa 2004, s. 41.

²¹ E. Klimowicz, *Etyka zawodowa*, [w:] *Mały słownik etyczny, op. cit.*, s. 82.

²² L. Zdybel, *Etyka zawodowa, op. cit.*, s. 144-145.

²³ Por. E. Grendecka, *op. cit.*, s. 685.

kim ludziom; respektowania godności człowieka; i dbałości o pozytywne relacje międzyludzkie²⁴. Jeśli chodzi o układ treści to zazwyczaj obejmują: preambułę z ideą organizacji bądź grupy zawodowej, do której są skierowane; odniesienie etyki ogólnej do obowiązków i zadań danego zawodu; normy obyczajowe obowiązujące w danym środowisku; przypomnienie o istocie działalności i postępowaniu w sytuacjach kolizyjnych; a następnie zbiory imperatywów technicznych, prakseologicznych i moralnych, które cechuje różny stopień i sposób argumentacji w poszczególnych kodeksach²⁵. Kolejnymi rozdziałami mogą być np. zasady ogólne; ogólne obowiązki i powinności zawodu; stosunek danego zawodu wobec innych podmiotów i instytucji; stosunek do klientów; obowiązki wobec współpracowników, innych przedstawicieli danego zawodu, stosunki wewnątrz zawodu; orzekanie kar, rozstrzyganie sporów, sankcje; relacje wobec samorządu pracowniczego, stosownych władz; przepisy końcowe²⁶.

Uzupełnieniem powyższych stanowisk może być opis przemian funkcji kodeksów etycznych w rozwoju społeczno-gospodarczym, który zarazem dotyczy historycznej i kulturowej zmienności w zakresie kodyfikacji norm etycznych. W. Kot zaproponował trzy wzajemnie powiązane ze sobą typologie, których traktowanie łączne pozwala twierdzić, iż współcześnie dochodzi do współwystępowania wielu modeli kodyfikacji norm etycznych. Zakłada się w tym podejściu, że zjawisko to we współczesnych społeczeństwach zachodnich jest efektem ich rozwoju i kontaktów z innymi kulturami²⁷. Typologie określone przez W. Kota dotyczą konkurujących ze sobą: (1) typów refleksji filozoficznej nad wartościami światopoglądowymi, jak: rzeczywistość, prawda, dobro i piękno²⁸; (2) koncepcji filozofii społecznej dotyczących określenia miejsca wartości nadrzędnych, w tym obyczajowych i etycznych, w reprodukcji i rozwoju całokształtu materialnych i symbolicznych warunków życia społecznego ludzi²⁹; oraz (3) moralności współczesnych – układów zbiorów norm i reguł (systemów etycznych), które są praktykowane w stopniu i zakresie niezbędnym do reprodukcji powiązań kooperacyjnych danej społeczności³⁰.

Pierwszy poziom kodyfikacji norm etycznych dotyczy filozofowania klasycznego, w którym kodyfikacją wartości jest idea „prawa naturalnego”. Zakłada się, że wartości istnieją obiektywnie, poza i ponad dostępną zmysłowo rzeczywistością. Tu też przednowoczesna (konserwatywna, tradycyjna) filozofia społeczna zakłada, iż wartości światopoglądowe są pozazmysłowe, idealne, uniwersalne, pozaludzkie, wieczne i niezmiennie. Obowiązuje zaś moralność obyczajowa (plemienna, etniczna), która nie uznaje jakiegokolwiek odmiany autonomii jednostkowej. Zakłada się, że wszystkich członków społeczności obejmuje jedna regulacja

²⁴ Ibidem, s. 681.

²⁵ Por. Ibidem, s. 681-682.

²⁶ K. Filutowska, *Etyka zawodowa. (podręcznik)*, Wyższa Szkoła Cła i Logistyki, Warszawa 2009, s. 101.

²⁷ W. Kot, *Rodzaje i komponenty systemów etycznych*, [w:] *Elementy etyki...*, s. 32.

²⁸ Idem, *Etyka jako dziedzina refleksji filozoficznej*, [w:] *Elementy etyki...*, s. 17-19.

²⁹ Idem, *Kulturowe usytuowanie moralności i etyki w obszarze orientacji filozoficznej*, [w:] *Elementy etyki...*, s. 21-25.

³⁰ Idem, *Rodzaje i komponenty...*, s. 34.

publiczna, a nad całością stosunków międzyludzkich „czuwa” sankcja nadprzyrodzona (np. monoteistyczne, zinstytucjonalizowane regulacje religijne) lub państwo (głównie autorytarne, ale też nierespektujące „praw mniejszości” państwo demokratyczne).

Drugi poziom rozwoju kodyfikacji obejmuje filozofowanie modernistyczne – dążące do stworzenia pełnego zestawu norm światopoglądowych w oparciu o badania natury ludzkiej egzystencji. Normy te miałyby wyrażać gatunkowo uniwersalne predyspozycje i oczekiwania jednostek oraz niezmiennie i ponadlokalne mechanizmy życia społecznego umożliwiające realizację ich indywidualnych i grupowych działań. Modernistyczna filozofia społeczna zakłada, że wartości nadrzędne są zobiektywizowane, unika relatywizmu kulturowego i nihilizmu. Normy i reguły mają wynikać z poznania rzeczywistości przyrodniczej i społecznej. Niemniej stałe badania prowadząc do wyłaniania się nowych koncepcji utrudniają zarazem uzgodnienie zestawu wartości oraz reguł ich realizacji. Filozofia społeczna obejmuje tu zatem też np. spory co do zasadności budowania przyszłego, „racjonalnego” ładu społecznego. Ten etap cechuje moralność skodyfikowana filozoficznie (świecka), która niezależnie od liczby norm i reguł, jakie ustanawia, oraz odmiennie definiowanej natury, proponuje także stosowanie uniwersalnych regulacji w sferze prywatnego życia jednostek (np. etyka imperatywu kategorycznego I. Kanta).

Dla trzeciego etapu kodyfikacji norm etycznych według W. Kota właściwe jest filozofowanie ponowoczesne, które zakłada demokratyczne, konsensualne, proceduralne i liberalne ustalanie norm współdziałania w obszarze różnorodności kultur, hierarchii wartości, doktryn, religii i etyk. Rozwiązaniem pozwalającym na pogodzenie rozbieżności jest tu założenie o oddzieleniu sfery wartości publicznych od prywatnych. W pierwszej ma obowiązywać pewne wspólne minimum etyczne, przyjęte dobrowolnie przez uczestników tej sfery. W życiu prywatnym zaś głoszone i uznawane wartości światopoglądowe mają być pozostawione spontaniczności i upodobaniom jednostek. Ponowoczesna, postmodernistyczna filozofia społeczna podkreśla manifestowanie zmienności przeżywanych wartości moralnych, uznanie pluralizmu kulturowego, praw mniejszości kulturowych i poszukiwanie „moralności bez kodeksu”. Nadrzędną wartością światopoglądową jest tu norma moralna autonomii intelektualnej – każda jednostka respektując normy i reguły współpracy w sprawach ważnych dla wszystkich – prywatnie może swobodnie pielęgnować wartości światopoglądowe oraz sprawować kontrolę nad ideami proponowanymi jej przez innych. W odróżnieniu od poprzedniego etapu kodyfikacji – moralność ponowoczesna proponuje obywać się bez kodeksów etycznych i apeluje do poczucia wspólnoty losu, odpowiedzialności sumienia, wrażliwości na cierpienia wszelkich istot czujących, wskazując zarazem na organiczny sens solidarności grupowej oraz niezbędność publicznej kooperacji. Zaleca się tu też indywidualną kreatywność psychospołeczną i upodobania estetyczne, które silniej pobudzają refleksję etyczną niż formalizmy, konwencje, regulacje, nakazy i nadzory.

Przybliżona koncepcja W. Kota pozwala zauważyć, iż występujące na początku XXI wieku stanowiska dotyczące kodyfikacji norm etycznych są nawar-

stwieniem efektów ich historycznego rozwoju. Z jednej strony mamy do czynienia z odmiennymi tradycyjnymi i nowoczesnymi kodeksami. Z drugiej zaś z odrzuceniem ich jako w pewnej mierze pożądanym kierunkiem przyszłego rozwoju społeczno-gospodarczego. Tym samym w poszczególnych grupach społecznych, społecznościach lokalnych i szerszych zbiorowościach występują obok siebie często sprzeczne podejścia do kodyfikacji norm etycznych, które wywołują spory zarówno w odniesieniu do oceny działań realizowanych, jak i zalecanych.

3. Argumenty na rzecz umiarkowanej kodyfikacji norm etycznych

W tym miejscu przybliżone zostaną wnioski uzasadniające konstruowanie kodeksów i korzystanie z nich, przy uwzględnieniu argumentów ich przeciwników dotyczących zmienności wymagań i sytuacji jednostek i grup.

Według niektórych przeciwników kodeksów etycznych ich konstruowanie może służyć wyłącznie celom kulturoznawczym i edukacyjnym³¹. Są bowiem mało konstruktywne, jeśli uznające je osoby ograniczają się do deklarowanego lub werbalnego akceptowania danego systemu reguł, zamiast ich faktycznego stosowania w różnych kontekstach społecznych. Cele poznawcze i edukacyjne uzasadnia też twierdzenie, iż kodeksy dają możliwość wglądu w to jakie są najważniejsze przesłanki etycznej działalności gospodarczej w poszczególnych krajach i organizacjach – jakie kwestie i problemy są uznawane za istotne z punktu widzenia ich potrzeb³². Przeciwnicy kodeksów uznają też, że znajdują uzasadnienie tylko w nielicznych zawodach³³. W których istotne są: zaufanie, specjalne i długotrwałe przygotowania, wysokie kompetencje, ryzyko, dyskrecja, wiara w dobrą wolę i fachowość specjalisty, a nie jego dążenie do zysku. Są to zawody i profesje³⁴: (1) związane z ochroną życia, zdrowia, bezpieczeństwa, wolności jednostkowych i zbiorowych; (2) którym powierzona zostaje godność, prawo do wprowadzania nowych pokoleń do poszczególnych dziedzin kultury; (3) które polegają na operacjach na powierzonych własności. W przypadku pozostałych zawodów kodyfikacja może być postrzegana jako próba podniesienia lub ochrony ich prestiżu, która nie zawsze jest wystarczająco uzasadniona i konsekwentnie realizowana³⁵. I. Bogucka i T. Pietrzykowski twierdzą, że im wyższy poziom odpowiedzialności społecznej zawodu tym zasadniejsze jest ograniczenie autonomii pełniącej go jednostki w kwestii wyborów moralnych ze względu na ochronę interesów klientów³⁶. Ograniczenie to ma prowadzić do sformułowania przez

³¹ W. Kot, *Status kodeksów etycznych zawodów ekonomicznych*, [w:] *Elementy etyki...*, s. 244.

³² M. Rybak, *Etyka menedżera – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, WN PWN, Warszawa 2012, s. 141.

³³ W. Kot, *Status kodeksów...*, s. 242.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ P. Łabieniec, *Etyka – Etyka zawodowa – Prawo (zarys problematyki)*, „Prokurator” 2002, nr 2, s. 24.

³⁶ I. Bogucka, T. Pietrzykowski, *op. cit.*, s. 121-123.

klienta oczekiwań co do zachowań profesjonalisty, z którym ma do czynienia oraz oceny jego praktyki zawodowej. Tym samym zwiększa się przewidywalność zachowań i ustala ich minimalny poziom. Badacze ci zakładają, że skodyfikowane zasady etyczne powinny obejmować sytuacje typowe i powtarzalne prowadząc do nawyków i internalizacji norm. Ten automatyzm czynności ma ułatwiać wykonywanie pracy i podejmowanie decyzji oraz ułatwiać zorientowanie się co do oczekiwań i ograniczeń adeptom pretendującym do wykonywania danego zawodu. Należy przy tym pamiętać, iż poszczególne osoby mogą pełnić wiele ról zawodowych i społecznych, a przez to może dochodzić do konfliktów pomiędzy ich rolami wymagających „rachunku wartości” najwyższej ułożonych w hierarchiach etyk tych ról³⁷.

Wobec wad kodeksów etycznych postuluje się dodatkowe warunki zgodnie z którymi powinny być przygotowywane i stosowane. M. Michalik zakłada, że powinno się odchodzić od stosowania określenia „kodeks”, które jest źródłem nieporozumień³⁸. Pojęcie to bez niezbędnego rozróżnienia jest wykorzystywane w co najmniej trzech znaczeniach: (1) jako określenie pewnego typu etyki i postaw; (2) jako system norm, zaleceń moralnych; (3) jako uporządkowany zbiór zasad, nakazów, przestróg moralnych. Określenie to jest też niekiedy zamiennie stosowane z pojęciem „etyki zawodowej”, przez co zawęża się jego problematykę. Wzbudza również negatywne skojarzenia z kodeksem karnym i negatywnymi sankcjami. I. Bogucka i T. Pietrzykowski zakładają w tym kontekście, że sprzeciw wobec kodyfikacji norm moralnych dotyczy bardziej etyki ogólnej niż zawodowej, która nie ma tak wysokich wymagań co do konieczności przewidywania wszystkich możliwych konfliktów i sposobów ich rozstrzygnięcia³⁹. Zdaniem badaczy możliwe jest zastąpienie terminu „kodeks” zwrotem „zbiór zasad etycznych”. Wówczas nie zachodzi konieczność spełniania przez dany układ wymagań takich jak: zupełność, niesprzeczność i wyłączność.

Tabela 1. Sposoby zwiększenia skuteczności regulowania zachowań poprzez kodeksy etyczne

(1) Według R. Wiśniewskiego	(2) Według I. Boguckiej i T. Pietrzykowskiego	(3) Według R.T. De George'a	(4) Według W. Gasparskiego i wsp.	(5) Według M. Rybak
Etyka kodeksowa będzie uzasadniona o ile: (1) nie będzie upodabniać się do regulaminów pracy; (2) będzie wdrażana i instytucjonalizowana	Warunki powodzenia kodeksów etycznych to: (1) akceptacja danej grupy dla przyjętych w kodeksie rozstrzygnięć; (2) poddawanie	Kodeks powinien: (1) normować – nie powinien zatem zawierać opisu wartości i ideałów, którym korporacja służy;	Warunki skuteczności kodeksów i programów etycznych: (1) adekwatność i zgodność z kulturą firmy; (2) współuczest-	Skuteczność stosowania kodeksów osiąga się poprzez: (1) poprzedzenie przygotowania kodeksu

³⁷ W. Kot, *Status kodeksów...*, s. 242.

³⁸ M. Michalik, *Od etyki zawodowej do etyki biznesu*, Fundacja Innowacja, Warszawa 2003, s. 77-79, 81.

³⁹ I. Bogucka, T. Pietrzykowski, *op. cit.*, s. 121-123.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<p>na z zachowaniem profesjonalnego podejścia – wsparcia specjalistów do spraw etyki, a nie przez dowolne osoby;</p> <p>(3) jej opracowanie będzie przebiegać przy udziale otoczenia zewnętrznego organizacji, a nie jedynie zostać odgórnie narzucone przez jej zarząd.</p>	<p>kodeksów ocenie zewnętrznej celem ograniczenia potencjalnych sprzeczności między interesem danej grupy zawodowej, a ogólnospołecznym;</p> <p>(3) troska o zabezpieczenie poprzez kodeks interesu publicznego, a nie członków danego zawodu;</p> <p>(4) regulowanie problemów istotnych dla danego zawodu, a nie powielanie ogólnych norm;</p> <p>(5) uwzględnianie w kodeksach zarówno zasad ogólnych – dookreślanych przez przedstawicieli danego zawodu stosownie do sytuacji oraz szczegółowych – niedopuszczających wyjątków w określonych sytuacjach.</p>	<p>(2) w pierwszej kolejności, dbać o interes publiczny. Nie powinien zawierać przepisów, dla których uzasadnieniem jest wyłącznie zabezpieczenie interesów członków korporacji;</p> <p>(3) być rzeczowy i uczciwy. Regulować istotne i specyficzne dla danego zawodu problemy, a nie ustalać normy, które i tak tkwią w powszechnej moralności.</p>	<p>nictwo i otwartość;</p> <p>(3) formalna poprawność kodeksu;</p> <p>(4) ewolucyjność – otwartość na zmiany;</p> <p>(5) otwarte kanały komunikacyjne;</p> <p>(6) uznanie programów etycznych za stałą część funkcjonowania firmy.</p>	<p>długim okresem badań, konsultacji i dyskusji z udziałem wszystkich, których dotyczy dany kodeks;</p> <p>(2) unikanie traktowania kodeksu jako narzuconego przez zarząd danej organizacji, traktowanie go jako własności tych, którzy mieli na niego jakikolwiek wpływ;</p> <p>(3) wprowadzenie kodeksu poparte programem szkolenia i rozwoju członków organizacji.</p>

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Wiśniewski, *Za i przeciw kodyfikacjom etycznym firm*, „Diametros” (6) 2005, s. 139; I. Bogucka, T. Pietrzykowski, *op. cit.*, s. 123-125; R.T. De George, *Business Ethics*, New York-London, 1990, s. 387-388 [za:] P. Łabieniec, *Etyka – Etyka zawodowa...*, s. 27-28; W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, B. Rok, G. Szulczewski, *Rola i znaczenie programów i kodeksów etycznych*, [w:] *Etyka biznesu w zastosowaniach praktycznych. Inicjatywy, programy, kodeksy*, red. W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, B. Rok, G. Szulczewski, Przedstawicielstwo Organizacji Narodów Zjednoczonych w Polsce, Warszawa 2002, s. 32-37; M. Rybak, *op. cit.*, s. 140.

E. Grendeka zaleca stałą ocenę zgodności kodeksów etycznych z podstawowymi zasadami prawa naturalnego i ogólnoludzkiej debaty nad pisanymi kodeksami i ich wprowadzeniem w życie⁴⁰. Również P. Rotengruber podnosi argumenty na rzecz debaty nad kodeksami⁴¹. Bez niej mogą służyć kontroli społecznej

⁴⁰ E. Grendeka, *op. cit.*, s. 685.

⁴¹ P. Rotengruber, *Kodeks etyczny – integracja i przemoc*, [w:] *Etyka biznesu w zastosowaniach praktycznych...*, *op. cit.*, s. 195-205.

i politycznej słabszych uczestników danego systemu wymiany. Bez podnoszenia kompetencji i wolności komunikacyjnych wszystkich jednostek, które dany kodeks obowiązuje mogą prowadzić do symbolicznej dominacji elit władzy. Zapobiegać temu można poprzez: (1) zwiększanie potencjału integracyjnego i zdolności wypowiedzenia własnych opinii; (2) prowadzenie działań edukacyjno-mediacyjnych; (3) stworzenie warunków zaufania i ograniczenia unikania jego stosowania. Jeszcze dalej idzie P. Łabieniec, który uznaje, że kodeksy etyki zawodowej mogą pełnić swoje funkcje tylko, o ile są przygotowywane przy udziale osób spoza danego kręgu czy samorządu zawodowego⁴². Zaangażowaniu otoczenia powinno towarzyszyć przemyślenie istoty danej etyki zawodowej i zrekonstruowanie ról społecznych wyznaczających wymagania stawiane przedstawicielom poszczególnych zawodów. Poglądy te uzupełniają I. Bogucka i T. Pietrzykowski, których zdaniem debata nad treścią i stosowaniem poszczególnych kodeksów powinna prowadzić do ujawnienia rozbieżności w poglądach, a następnie osiągnięcia przynajmniej na jakiś czas kompromisu⁴³. Dalsze wymagania i techniki zwiększania skuteczności kodeksów etycznych zostały przedstawione w tabeli 1.

Wiele argumentów za umiarkowaną kodyfikacją norm etycznych pozwala wyróżnić analiza koncepcji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw autorstwa M. Rybak. Kodeksy etyczne odgrywają istotną, ale nie decydującą rolę w kilku wymiarach tej teorii. Po pierwsze w odniesieniu do etyki osobistej zauważa się, że stosowanie kodeksów stanowi tylko jeden z etapów rozwoju moralnego człowieka (przejście od heteronomii do autonomii moralnej według L. Kohlberga)⁴⁴. Po drugie na indywidualne normy etyczne oddziałuje wiele źródeł w tym etyka organizacji (m.in. klimat moralny i kultura organizacyjna) oraz proces instytucjonalizacji etyki⁴⁵. Po trzecie kodeksy etyczne są tylko jednym z instrumentów instytucjonalizacji etyki w organizacjach obok m.in. określenia wizji, misji i strategii przedsiębiorstwa; szkoleń etycznych; etycznego podejmowania decyzji; efektywnego komunikowania się; mechanizmów zapobiegania i sprzeciwu wobec zachowań nieetycznych⁴⁶. Po czwarte kodeksy etyczne są tylko częścią etycznego wymiaru procesu podejmowania decyzji⁴⁷.

⁴² P. Łabieniec, *O statusie etyki zawodowej i kodeksów etyki zawodowej*, [w:] *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy*, red. H. Izdebski, P. Skuczyński, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2008, s. 53-55.

⁴³ I. Bogucka, T. Pietrzykowski, *op. cit.*, s. 123-125.

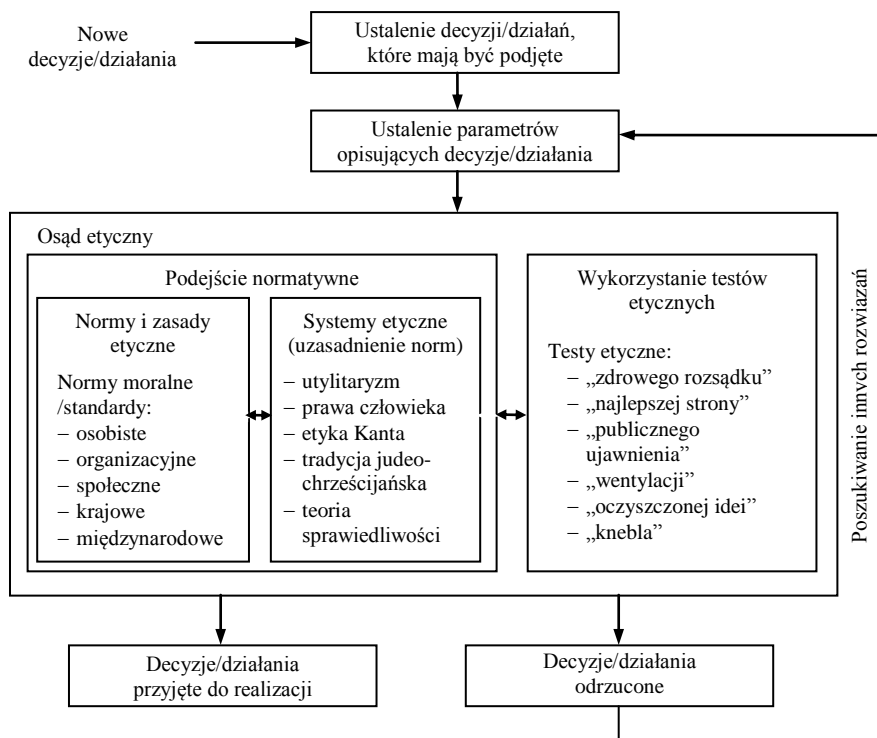
⁴⁴ M. Rybak, *op. cit.*, s. 113-116.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 117, 122-124.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 131.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 143-149.

Rysunek 1. Procedura podejmowania decyzji etycznych

Źródło: M. Rybak, *Etyka menedżera – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, PWN, Warszawa 2007, s. 149.

Ostatni wskazany wymiar teorii M. Rybak może posłużyć za przykład pogodzenia argumentów za i przeciwko kodyfikacji norm etycznych. Zakłada się tu, że podejmując decyzję można odwoływać się do trzech źródeł⁴⁸. Są to: (1) normy uniwersalne lub standardy profesjonalne; (2) kierunki lub systemy i zasady etyczne (np. utilitaryzm, tradycja judeochrześcijańska, personalizm katolicki, etyka I. Kanta, etyka odpowiedzialności, teoria sprawiedliwości i teoria praw); oraz (3) testy etyczne. W dwóch pierwszych przypadkach zakłada się normatywne podejście do osądu etycznego – zbliżone do kodeksualizmu. Wykorzystanie testów jest zaś podejściem bardziej zbliżonym do sytuacjonizmu, gdyż zakłada brak ich uniwersalnego charakteru, mniejsze wymagania co do refleksji w oparciu o wiedzę filozoficzną oraz ich ukierunkowanie na walor praktyczny⁴⁹. Istotą pro-

⁴⁸ Ibidem, s. 146-147.

⁴⁹ Są to np. test zdrowego rozsądku – postawienie sobie pytania o rzeczywisty sens zamierzonego działania (np. przyjęcie łapówki, zmiana pracy, zwolnienie pracownika) i jego skutków; test najlepszej strony – analiza i ukazanie najlepszych cech samego siebie po podjęciu wątpliwego działania; test publicznego ujawnienia działania, decyzji – analiza gdzie zachodzi problem, kogo dotyczy, jakie zasady może naruszyć działanie na rzecz jego rozwiązania i co się stanie, gdy inni dowiedzą się

ponowanej procedury jest połączenie wszystkich trzech ujęć, czyli pogodzenie osądu opartego na podejściu normatywnym i w oparciu o wykorzystanie testów etycznych⁵⁰. Kolejne etapy procedury przedstawia rysunek 1. Procedura zostaje zakończona podjęciem decyzji lub działaniem. Jeśli jednak nie spełnia określonych zasad i testów do decyzja lub działanie powinno zostać odrzucone i powinno poszukiwać się innego sposobu rozwiązania danej sytuacji.

4. Podsumowanie

Celem artykułu było zwrócenie uwagi na możliwość wypracowania umiarkowanego stanowiska w sporze dotyczącym możliwości i użyteczności moralnej kodyfikacji norm etycznych. Dyskusję przeprowadzono w odniesieniu do podstawowych argumentów zwolenników i przeciwników kodyfikacji, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia kodeksów etyk zawodowych. Zarysowano podstawowe pojęcia teoretyczne i etapy rozwoju kodeksów. Uwzględniając przesłanki do przyjęcia lub odrzucenia kodyfikacji norm etycznych podjęto próbę omówienia wariantu umiarkowanego. Jest to podejście, które wskazuje na możliwość wykorzystywania technik zwiększania skuteczności wdrażania kodeksów etycznych, jak również pozwala na osadzenie kodeksów etycznych w szerszym kontekście innych instrumentów instytucjonalizacji etyki i podejmowania decyzji etycznych w organizacjach.

Bibliografia

- Bogucka I., T. Pietrzykowski, *Etyka w administracji publicznej*, LexisNexis Polska, Warszawa 2009.
- De George R.T., *Business Ethics*, New York-London, 1990, s. 387-388 [za:] P. Łabieniec, *Etyka – Etyka zawodowa – Prawo (zarys problematyki)*, „Prokurator” 2002, nr 2, s. 21-33.
- Dębowski J., Hasło *Deontologizm*, [w:] *Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynek, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1999.
- Elementy etyki gospodarki rynkowej*, red. B. Pogonowska, PWE, Warszawa 2004.
- Filutowska K., *Etyka zawodowa. (podręcznik)*, Wyższa Szkoła Cła i Logistyki, Warszawa 2009.
- Gasparski W., A. Lewicka-Strzałecka, B. Rok, G. Szulczewski, *Rola i znaczenie programów i kodeksów etycznych*, [w:] *Etyka biznesu w zastosowaniach praktycznych. Inicjatywy*,

o podjętym działaniu; test wentylacji – przedstawienie proponowanego działania do wglądu innym; test oczyszczenia – opowiedzenie innym o problemie (np. prawnikowi, księgowej), celem uzyskania od nich potwierdzenia słuszności działania; test knebla – dopisywanie dowcipnych uwag do konspektu działań – ośmieszenie nieetycznego działania.

⁵⁰ M. Rybak, *op. cit.*, s. 143-149.

- programy, kodeksy*, red. W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, B. Rok, G. Szulczewski, Przedstawicielstwo Organizacji Narodów Zjednoczonych w Polsce, Warszawa 2002, s. 23-53.
- Grendiecka E., *Kodeks etyczny*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 5, red. S. Bafia, A. Maryniarczyk, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2004, s. 680-681.
- Klimowicz E., Hasła: *Deontologia; Etyka zawodowa; Sytuacjonizm*, [w:] *Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynak, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1999.
- Konstańczak S., *Odkryć sens życia w swej pracy. Wokół problemów etyki zawodowej*, IF WSP, Słupsk 2000.
- Kot W., *Etyka jako dziedzina refleksji filozoficznej*, [w:] *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, red. B. Pogonowska, PWE, Warszawa 2004, s. 17-19.
- Kot W., *Kulturowe usytuowanie moralności i etyki w obszarze orientacji filozoficznych*, [w:] *Elementy etyki...*, s. 20-25.
- Kot W., *Rodzaje i komponenty systemów etycznych*, [w:] *Elementy etyki...*, s. 32-36.
- Kot W., *Status kodeksów etycznych zawodów ekonomicznych*, [w:] *Elementy etyki...*, s. 235-244.
- Łabieniec P., *Etyka – Etyka zawodowa – Prawo (zarys problematyki)*, „Prokurator” 2002, nr 2, s. 21-33.
- Łabieniec P., *O statusie etyki zawodowej i kodeksów etyki zawodowej*, [w:] *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy*, red. H. Izdebski, P. Skuczyński, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2008.
- Mała encyklopedia filozofii. Pojęcia, problemy, kierunki, szkoły*, red. S. Jedynak, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Lublin 2002
- Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynak, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1999.
- Michalik M., *Od etyki zawodowej do etyki biznesu*, Fundacja Innowacja, Warszawa 2003.
- Pogonowska B., *Dziedziny refleksji etycznej nad gospodarowaniem*, [w:] *Elementy etyki...*, s. 37-44.
- Pogonowska B., *Instytucjonalizacja etyki zawodowej*, [w:] *Praca w perspektywie humanistycznej*, red. J. Sikora, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2009, s. 149-161.
- Rotengruber P., *Kodeks etyczny – integracja i przemoc*, [w:] *Etyka biznesu w zastosowaniach praktycznych. Inicjatywy, programy, kodeksy*, red. W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, B. Rok, G. Szulczewski, Przedstawicielstwo Organizacji Narodów Zjednoczonych w Polsce, Warszawa 2002, s. 195-205.
- Rybak M., *Etyka menedżera – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, WN PWN, Warszawa 2012.
- Sułek M., J. Świniarski, *Etyka jako filozofia dobrego działania zawodowego*, Bellona, Warszawa 2001.
- Wiśniewski R., *Za i przeciw kodyfikacjom etycznym firm*, „Diametros” (6) 2005, s. 135-139.
- Zdybel L., Hasła: *Etyka cnót i wzorów osobowych; Kodeks etyczny; Kodeksualizm*, [w:] red. S. Jedynak, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1999.
- Zdybel L., Hasła: *Etyka deontologiczna; Etyka zawodowa; Sytuacjonizm* [w:] *Mała encyklopedia filozofii. Pojęcia, problemy, kierunki, szkoły*, red. S. Jedynak, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Lublin 2002.